

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ПОНЯТТЯ „СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ”: ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ І ПРАКТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

М.І. Клименко

*аспірант кафедри політології, соціології та соціальної роботи
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті окреслені основні соціально-філософські підходи до розуміння поняття „соціальна солідарність”

Ключові слова: соціальна солідарність, консенсус, субстанційна моральність.

В умовах поглиблення соціальної диференціації, трансформаційних змін українського соціуму актуалізується питання цілісності соціального організму, необхідною складовою якого виступає соціальна солідарність. Відтак соціально-філософський дискурс стосовно цілісності, єдності, соціальної солідарності українського суспільства є необхідною умовою на шляху його консолідації, прогресивного характеру його розвитку.

Проблема збереження цілісності суспільства, пошук консолідуючих чинників є одним із домінуючих напрямків соціальної науки. Осмислення даної проблеми починається за часів Античності в межах філософських роздумів про дружбу, взаємодопомогу, подібність та відмінність як діалектичні витоки соціальної цілісності і розвитку. Наприклад, Аристотель, розмірковуючи з цього приводу, каже, що дружба, з одного боку, можлива між подібними (ворона шукає ворону), а з іншого боку, навпаки, – всі ті, хто схожі між собою, не люблять один одного. Евклід, вдаючись до аналогій з природою, відмічав, що суха земля любить дощ, а обтяжене дощем небо з пристрасною шаленістю виливається на землю. Геракліт стверджував, що гармонія народжена з відмінності, і що суперечність – закон будь-якого становлення. Отже, ще в добу Античності було закладене дуалістичне розуміння соціальної солідарності, а саме, солідарність зі схожості, і солідарність, що витікає з відмінностей.

Згодом соціально-філософськими витоками інтегративних суспільних концепцій в історичному аспекті постають теорії англійських вчених XVI-XVII ст. Т.Гоббса і Дж.Локка. На думку Т.Гоббса, саме завдяки формуванню суспільних договорів, які окреслюють ціннісно-ідеологічні та нормативні засади, забезпечують порядок та регулюють соціальну взаємодію, відбувається формування суспільства та цілісне, злагоджене його функціонування [8, 62-63].

Соціальними передумовами зростання наукового інтересу до проблеми соціальної солідарності у другій половині XIX ст. були поглиблення диференціації соціуму та революційні перетворення суспільства. Так, солідарність і солідаризм за часів Третьої Республіки у Франції були подібні до офіційної філософії та ідеології – заклики до солідарності лунали з вуст філософів, моралістів та громадських діячів. Саме в цей період формуються основні наукові підходи до розуміння соціальної солідарності, а саме: філософський (Е.Кант, Ф.Гегель та ін.), соціологічний (О. Конт, Е. Дюркгейм, П. Сорокін і ін.) та конфліктологічний (К. Маркс, Л. Козер і ін.).

Згадаємо німецького мислителя Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, який в межах філософського підходу в роботі „Філософія права”, осмислює досвід французької революції і відмічає два типа соціальних зв'язків, що характерні для громадянського суспільства, а саме: ринкові і правові. Спорідненість останніх полягає в їх опосередкованому і примусовому характері. Такі соціальні зв'язки, на думку Ф.Гегеля, не забезпечують соціальну солідарність, яку він розуміє як вільну суспільність, „субстанційну моральність” [2]. На думку автора, зовнішні примусові зв'язки не є достатньою умовою для формування соціальної солідарності. Німецький філософ долає вказаний недолік, вводячи культ Розуму. Культ як спільна символічно-чуттєва діяльність, що поєднує ідеї і дії, є фундаментом, який лежить в основі єдності релігійної громади. Ф.Гегель сутність релігії бачить в самій громаді, і цей висновок, на думку Н.Амельченко, говорить про те, що німецький філософ саме в релігії бачив прототип солідарності модерного суспільства, прообраз своєї „субстанційної моральності” [1].

В межах конфліктологічної традиції соціальної солідарності розглядають з соціально-економічних позицій. Класова солідарність, за теорією К.Маркса, зароджується в період загострення протиріч між антагоністичними класами, а об'єктивною умовою її формування є колективний характер праці. В процесі поглиблення розподілу праці загострюється конкуренція всередині робочого класу, що приводить до посилення експлуатації, а згодом – до стихійних виступів робітників. На думку прихильників К.Маркса, саме в цей період йде усвідомлення пролетаріатом себе як класу, тобто процес перетворення його з класу-в-собі в клас-для-себе, що неминує веде до зростання класової солідарності. На класову солідарність також впливають такі явища, як ідеологія, зростання комунікативних зв'язків, поява неформальних лідерів в робочому середовищі та формування профспілкових осередків, що борються за права пролетаріату. Отже, в марксистській традиції соціальна солідарність розглядається як соціо-економічне явище, в контексті конфліктної міжкласової боротьби та формаційного підходу до розуміння суспільства. Таким чином, в контексті конфліктологічної парадигми проблему соціальної солідарності висвітлено через співвідношення „замиренисть – конфлікт”.

В соціологічній парадигмі розвиток поняття „соціальна солідарність” бере свій початок у творчості метра соціології, видатного французького вченого Огюста Конта.

Соціальна солідарність, на думку французького науковця, що властива всім живим об'єктам, в суспільстві досягає свого найвищого рівня розвитку. А термін „консенсус” О.Конт використовує для визначення найвищого ступеню розвитку і специфіки соціальної солідарності, що досягнуті на рівні соціуму [9, 139].

Розробляючи позитивну науку про суспільства, що повинна була стати позитивною програмою перебудови суспільства, О.Конт відстоював ідеали солідарності людей і соціальної злагоди. Він протиставляє егоїстичні почуття людей альтруїстичним, роблячи наголос на тому, що останні сприяють творенню „істинної людської асоціації” та укріплюють суспільну солідарність. У такій спосіб, О.Конта вважають родоначальником соціологічної традиції в дослідженні соціальної солідарності, яку він описує за допомогою термінів „консенсус”, „соціальна гармонія”, „злагода”.

Продовжуючи ідеї Огюста Конта, англійський функціоналіст XIX ст. Герберт Спенсер в своїй роботі „Засади соціології”, виділяє наступні типи суспільств: військовий та промисловий (індустріальний). Соціальна солідарність в суспільствах промислового типу або промислова солідарність, як її називає автор, виникає автоматично на основі індивідуальної свободи в ко-

мунікативних зв'язках, свободи ініціативи, можливості вільно здійснювати комерційні операції і т.д. В такому суспільстві, на думку Г.Спенсера, держава існує для людини, для забезпечення її свободи. В суспільствах військового типу (Г.Спенсер наводить приклад древньої Спарти) всебічний контроль, примус та централізація управління з боку держави тільки заважає творенню соціальної солідарності.

Представник формальної соціології, німецький вчений XIX ст. Ф.Тьоніс на противагу Г.Спенсеру зазначав, що соціальна солідарність в суспільстві твориться лише за умови стороннього впливу з боку держави, соціум не має внутрішніх джерел консолідації. Тоді як для спільноти характерна апріорна соціальна солідарність, джерелом якої є „зв'язок життєвого розвитку від народження з волею індивідів” [10, 22]. Відмінність спільноти і суспільства, за Ф.Тьонісом, – це відмінність органічної та механічної солідарності частин, що складають соціальне ціле.

Полемізуючи з позитивним еволюціонізмом О.Конта, структурним функціоналізмом Г.Спенсера і формальною соціологією Ф.Тьоніса, французький вчений XIX ст. Е.Дюркгейм виводить свою концепцію соціальної солідарності.

Поняття „соціальної солідарності”, Е.Дюркгейм пов'язує з проблемою розподілу праці. Розподіл праці збільшує одночасно продуктивну силу та уміння працівника, складає достатню умову матеріального і інтелектуального розвитку суспільства, є джерелом цивілізації [3, 56], але, на думку Е.Дюркгейма, цивілізація сама по собі не є абсолютною цінністю, тому він акцентує увагу на ще одній істинній функції розподілу праці, що полягає в творенні почуття соціальної солідарності [3, 62-63], солідарних відносин в первинних групах, де, переслідуючи власні інтереси, люди солідаризуються. Таким чином, результатом розподілу праці є не тільки збільшення продуктивності функцій, але і те, що розподіл праці робить їх солідарними [3, 67].

Зовнішнім проявом та символом соціальної солідарності, на думку Е.Дюркгейма, є право. Класифікуючи види права, таким чином, автор виокремлює відповідні їм види соціальної солідарності, а саме: для репресивного права характерна механічна солідарність, для реститутивного права – органічний тип соціальної солідарності.

Механічна солідарність, на думку французького науковця, характерна для суспільств традиційного типу і базується на повній дифузії індивідуальної свідомості в колективній.

Е.Дюркгейм вважав, що згодом традиційні суспільства впадають в стан аномії, бо руйнується сам принцип соціальної солідарності, який консолідує їх: руйнуються та послабляються сімейні зв'язки, колективні традиції, людина мігрує, щоб жити більш автономним життям. Зменшується колективна складова свідомості, що була цементуючим чинником традиційного суспільства, та зростає індивідуальна складова. В процесі еволюції ускладнюється та зростає об'єм соціального організму. Для того, щоб збереглась суспільна моральність, індивід залишився інтегрованим в соціальну групу, та збереглась цілісність суспільств, є необхідним ускладнення та підсилення соціальних зв'язків. На зміну тих зв'язків, що підтримували єдність суспільств "сегментарного", традиційного типу, тобто колективної складової свідомості, що згодом втратила своє домінуюче значення, але не самоликвідувалась, приходять зв'язки, спричинені суспільним розподілом праці, зв'язки органічної соціальної солідарності, проявом якої є реститутивні права та обов'язки. Система реститутивного права створює суспільний тиск на людину, в чому і полягає моральна цінність розподілу праці, тобто розподіл праці стає основним джерелом соціальної солідарності і, разом з тим, стає основою морального порядку [3, 408-409].

Сучасне Е.Дюркгейму капіталістичне суспільство автор вважає аномічним, але передбачає, що з часом розподіл праці сам по собі призведе до пом'якшення цих патологій і буде породжувати соціальну солідарність. Згодом він долає цей вузьконатуралістичний підхід і приходить до думки, про необхідність додаткових соціально-реформаторських зусиль, в тому числі – впровадження нових активних форм соціальної регуляції – професійних груп (корпорацій) [4, 122].

Отже, проблема соціальної солідарності, яку окреслив Е.Дюркгейм, насамперед, як соціально-моральне явище, залишається центральною науковою темою в соціології по сьогоднішній день. На думку класика, розподіл праці можна вважати однією з основних засад для формування соціальної солідарності, яка, в свою чергу, в системі суспільного знання цього дослідника є синонімом „суспільного стану”.

Значний внесок в розробку поняття „соціальної солідарності” робить видатний соціолог ХХ ст. Питирим Сорокін. В своїй монографії „Соціологічний етюд про основні форми суспільної поведінки і моралі” автор наголошує та тому, що всі соціальні групи, як надіндивідуальні одиниці, являють собою організоване, „замирене” середовище, з єдиними шаблонами поведінки та єдиним розумінням належної, забороненої та рекомендованої взаємодії членів групи. Покарання і нагорода, як засоби суспіль-

ного впливу, стримують або притискають внутрішньогрупову боротьбу, та підтримують „замиреність” соціального середовища. П.Сорокін робить висновок, що внутрішньогрупова роль кар та винагород полягає у творенні, збереженні та зміцненні внутрішньогрупової солідарності, в попередженні і перешкоді її розпаду, придушенні взаємної неприязні та боротьби, в приведенні її антагоністичних елементів до спільної моральної єдності, цілісності, що досягається за допомогою корегуючого впливу санкцій [7, 149]. Отже, П.Сорокін розглядає соціальну солідарність і конфлікт як природні складові соціальної взаємодії, де соціальна солідарність, консенсус можливі за умови розв'язання соціального конфлікту, як на груповому, так і на міжгруповому рівні.

П.Сорокін пов'язує суспільний прогрес та хід світової історії з розширенням та зміцненням кола соціальної солідарності [6, 151], коли покарання та нагорода, як зовнішні санкції, виступають засобами становлення та підтримки солідарності на міжгруповому рівні. Причому автор зауважує, що в міжгрупових конфліктах більш впливовішою буде внутрішньо солідарна група, де всі члени групи добровільно і злагоджено спрямовані в один бік на досягнення спільних завдань [6, 53]. Згодом, вважає П.Сорокін, суспільству не потрібна буде зовнішня мотивація, у вигляді дії покарання та нагороди, для підтримки солідарності. Таким чином, питання соціальної солідарності П.Сорокін розглядає в контексті проблеми війни та миру, обґрунтовуючи тезу, що солідарність, народжуючись в вузьких кругах, розширює свої кордони до того моменту, поки посередництво не покладе край світовим війнам, які автор розглядав як один із проявів міжгрупових конфліктів.

В своїх подальших наукових працях П.Сорокін дає класифікацію соціальної солідарності, розглядаючи вказану проблему в контексті питання простих форм взаємодії індивідів. Солідарною взаємодією П.Сорокін називає таку взаємодію, за якої одна сторона прагне підштовхнути іншу до таких дій, які прагне здійснити й інша сторона [5, 277]. Зовнішніми проявами соціальної солідарності П.Сорокін вважає факти взаємодопомоги, кооперації, наслідування. Суспільства та індивіди, які прагнуть до єдиної мети, за власним бажанням, узгоджено діючи та мислячі, з відсутністю насильства, тиску, покарання у взаємовідносинах людей один з одним [5, 279].

За характером груп, що солідаризуються, П.Сорокін виділяє наступні види солідарності: *статеву, сімейну, племінну, стано-*

ву, класову, державну, расову. Також, продовжує він, можна розрізнати солідарність *свідому* і *несвідому*, де свідомі солідарність має місце, коли взаємодіючі індивіди усвідомлюють, що їх наміри співпадають, і навпаки, несвідомі солідарність існує за об'єктивно існуючих однакових, але суб'єктивно не усвідомлених намірах. В залежності від кількості взаємодіючих індивідів П.Сорокін виділяє солідарність *двох, одного і багатьох, багатьох і багатьох*, інакше кажучи, - індивідуальну, групову та міжгрупову.

П.Сорокін, посилаючись на Е.Дюркгейма, веде мову про такі форми солідарності, як-то солідарність, що витикає зі схожості взаємодіючих індивідів (механічна солідарність) та солідарність, що зумовлена відмінностями індивідів, а саме відмінностями суспільно-технічних функцій (органічна солідарність).

Отже, П.Сорокін розглядає соціальну солідарність в контексті внутрішньо- та міжгрупової взаємодії, де означена солідарність є інтеграційною складовою вказаної взаємодії. Артикулюючи, П.Сорокін показує, що соціальна солідарність є атрибутом суспільного прогресу і розвитку людства.

Таким чином, здійснивши огляд соціально-філософських підходів до вивчення питання

соціальної солідарності, ми дійшли наступних висновків. Розвиток поняття "соціальна солідарність" бере свій початок в позитивістській концепції Огюста Конта, хоча сама ідея солідарності може бути датована ще часами Античності. Певні аспекти соціальної солідарності висвітлюються філософами давнини: Аристотелем, Евклідом, Гераклітом. Категорія "солідарності" в різній мірі наукової розробленості представлена в межах філософської традиції (Е.Кант, Гегель та ін.), соціологічної традиції в позитивістських та структурно-функціональних концепціях (О.Конт, Г.Спенсер, Е.Дюркгейм та ін.), конфліктологічній парадигмі (К.Маркс, Л.Козер та ін.), біхевіористській (П.Сорокін та ін.), оскільки сам принцип солідарності є центральним і у певному сенсі атрибутивним стосовно суспільного функціонування та суспільного розвитку. Спільним моментом стосовно всіх соціологічних традицій є те, що соціальна солідарність виступає як інтегративна складова суспільства та етичний принцип і можлива лише за умови існування складного класово-стратифікаційного поділу суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Амельченко Н.* Тематизація та проблематизація солідарності українського суспільства в політичному та інтелектуальному дискурсах // *Українські інтелектуали: погляд із сьогодення.* Збірник статей. – К.: Видавництво „Дельта”, 2006. – С.194-205
2. *Гегель, Георг Вільгельм Фридрих.* Філософія права. Пер. с нем. и примеч. В.С.Нерсесянц; АН СССР, Ин-т философии. – М.: Мысль, 1990 – 524 с.
3. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. – М.: Канон, 1996. – 432 с.
4. *Крижанівська О.П.* Теоретичні витоки соціальної роботи в соціології Е.Дюркгейма. // *Соціальна робота і сучасність: теорія та практика: тези доповідей учасників III Міжнародної науково-практичної конференції.* – К.: Політехніка, 2004. – С. 121-123.
5. *Сорокин П.А.* Система социологии. Т.1. Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. – М.: Наука, 1993. – 447 с.
6. *Сорокин П.А.* Система социологии. Т.2. Социальная аналитика: Учение о строении сложных социальных агрегатов. – М.: Наука, 1993. – 688 с.
7. *Сорокин П.А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политгиздат, 1992. – 543 с.
8. *Соціологія: терміни, поняття, персоналії.* Навчальний словник-довідник. За заг. ред. В.М.Пічі. – К.: „Каравела”, Львів: „Новий світ – 2000”, 2002. – 480с.
9. *Трубецва С.С.* Трактат о консенсусе у О.Конта. // *Социологические исследования.* – 1994. – №11. – С. 139-141.
10. *Тьоніс Ф.* Спільнота та суспільство. – К.:ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 262 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.

